

IRINA NASTASĂ-MATEI

EGY MEGKÉSETT ÉLETRAJZ

Oliver Jens Schmitt: *Capitan Codreanu. Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers* [Codreanu kapitány. A román fasizmus vezetőjének felemelkedése és bukása], Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2016, 336 oldal

Az első kérdés, amely felmerül Oliver Jens Schmitt *Codreanu kapitány* című könyve publikálása kapcsán, az, hogy miért csak most jelenik meg a legionárius mozgalom vezetőjének életrajza. Karizmatikus személyisége kétséget kizáróan érdeklődést keltett, és izgalomba hozta mind a történészeket, mind a szélesebb közönséget, miközben az utóbbi időben sorra jelentek meg a Vasgárdának szentelt művek vagy más, általánosabb tanulmányok a két világháború közötti egyetemista mozgalmakról, az időszak politikai radikalizálódásáról, az egyetemről vagy a periódus elitjéről. Az életrajzok megjelenése azonban, bár talán nagyobb kereskedelmi potenciál van bennük, késlekedik – néhány számottevő kivételtől eltekintve –, ennek oka pedig valószínűsíthetően az, hogy egy ilyen kezdeményezés, főként amennyiben akadémiai természetű és nem népszerűsítő jellegű, több évig tartó, hatalmas, szisztematikus kutatási és dokumentálódási erőfeszítést igényel. Nem vállalkozik bárki ekkora történetírási kihívásra.

Szerencsére Oliver Jens Schmitt, a Bécsi Egyetem Délkelet-Európával foglalkozó történelemprofesszora vállalta ezt a kihívást, elkészítve az első életrajzot – egy kiemelkedően komoly és jól dokumentált kötetet – egy Európa perifériáján lévő, két világháború közötti fasiszta vezetőről. Egyébként már ismert a szerző egyrészt *egzotikusabb*, másrészt vitatottabb, politikai tétellel rendelkező történetírási témák iránti affinitása, legplasztikusabb, legrepresentatívabb példa erre Kasztrióta György életrajza: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan* (*Szkander bég. Az új balkáni Sándor*), amely néhány évvel ezelőtt igazi botrányt keltett Albániában. Meglátjuk, hogyan fog reagálni a román kulturális közeg, a Codreanu-életrajz remélhetőleg mihamarabbi román fordítására.

Bár jól beágyazott az európai fasizmus jelenségébe, Codreanu ideológiája nem születhetett volna meg csak egy Romániához hasonló országban és nem kapott volna kedvező vitorlaszelet csak az itteni közönségben. A hasonló európai áramlatok hatása mellett, amely dokumentálható Codreanu németországi szolgálati ideje révén, vagy a mozgalmának a náci Németországgal és a fasiszta Olaszországgal kialakított kapcsolataival, Schmitt nagyon jól kiemeli azokat a mechanizmusokat, amelyek meghatározták a legionarizmus sokkal szorosabb közeledését a 19. század végi és a következő század eleji román

nacionalizmus sajátosságához. Így történhetett, hogy a legionárius ideológia sokkal közelebb állt az görögkeleti vallási misztikához, mint egy modern politikai ideológiához, legyen az nacionalista vagy antiszemita. A román nemzeti identitás kritériuma, a vallásos szférában – a keresztény-ortodox valláshoz való tartozás – történő elhelyezésén túl, nem kulturális vagy faji, mint a német náciizmus vagy az olasz fasizmus esetében, a nemzet meghatározása is misztikus, premodern alapelvekre épült: a nemzet Codreanu és a légionáriusok számára nemcsak az akkori románok közösségét jelentette, hanem mind az előző, mind a következő generációkét. A legionárius doktrína e látásmódja/víziója nehézségekkel szembesíti bármelyik politikatudományi szakértőt, aki megpróbálja elhelyezni a legionárius mozgalmat egy politikai rendszerben vagy a modern politikai gondolkodásban.

Egyébiránt a halottkultusz és az áldozatmánia egyediék Európa modern történetében, amelyek egy középkori misztikus-vallásos gondolkodásmódhoz tartoznak. A kapitány életrajza – Oliver Jens Schmitt műve egyaránt alapszik Codreanu életének és ideológiájának elemzésén – pont ezt a feszültséget éri tetten, amely egyfelől a két világháború közötti periódus fontos politikai vezetőjévé válás/fejlődés és másfelől a mitikus hős, transzcendens, messianisztikus küldetéssel rendelkező apostol igényeivel fellépő személyiség között húzódik meg. Ahogyan a szerző már a bevezetőben megfogalmazza: „Corneliu Zelea Codreanu életrajzának meg kell magyaráznia, hogy egy Románia keleti részén élő német tanár fiának, aki az orosz birodalom határán nőtt fel, hogyan sikerült úgy mozgósítania a román társadalmat a parasztságtól az arisztokráciáig, a diákoktól a munkásokig, mint ahogy sem előtte, sem utána egyetlen politikai vezetőnek sem; polarizálnia a társadalmat karizmatikus misszionarizmusa, »legionárius hite« révén, nemcsak földi megváltást ígért, hanem egy »új ember« létrehozását, aki nemcsak »fehérebb kenyérben« és »puhább ágyban« kellene részesüljön, hanem »megváltásban« és »feltámadásban« nem mint metaforákban, hanem konkrét kötelezettségekben a keresztény hit hagyományai értelmében, amely magában foglalta nemcsak az egyént, hanem a hívők közösségét is” (11–12. p.).

Más szemszögből a román fasizmus története intepretálható *családtörténet*ként. Sem az antiszemitizmus, sem az ultranacionalizmus, sem a militarizmus nem volt idegen Ion Zelea Codreanutól. A 20. század első éveiben, a jászvásári egyetem diákjaként ugyanolyan nacionalista politikai aktivizmust folytatott, mint fia két évtizeddel később, 1910-ben a Nicolae Iorga és A. C. Cuza által vezetett Nacionalista-Demokrata Párt tagjává vált, az első romániai manifeszt módon antiszemita párté. Mélyen vallásos volt, mind a nyolc gyermekét a görögkeleti hit és misztikum szellemében nevelte. A nacionalizmus vallásos dimenzióját és a nemzet nemcsak politikai kategóriaként, hanem transzcendentális sajátosságokkal bíró eszmeként való felfogását Corneliu az apjától vette át, a későbbi propagandista koholmányok, amelyek hozzájárul-

tak a Kapitány személyi kultuszának megteremtéséhez, úgy tűnik, szintén az apa 1911–1912-es választási kampánybeli tevékenységeiben gyökereznek: a moldvai falvakban tett utazásai, népviseletben, revolverrel az övében, lelkesítő diskurzusokat tartva.

Egyébként Oliver Jens Schmitt reflektál erre a kérdésre: „Mihály Arkangyal Légiojának jövődöbeli vezetője sokat átvett az apjától, aki politikai mentora volt – ideológiát, militarizmust, romantikát és miszticizmust, az egyetemet mint szocializációs közeget, de a szélsőségességet és a tétovázás hiányát nem, sem a szónoki tehetségét, sem a politikai agitatori könnyedségét. A moldvai paraszti piacterek egzaltált szónokának fia többet kellett fejlődjön – az önképét illetően is –, a radikalizálódott egyetemi hallgatók agitátorából csendes lovaggá, aszkétikus szerzetessé és az ultranacionalista antiszemizmus mesterévé kellett váljon. És apjától eltérően ő nem csak támogatta az erőszakot, hanem meg is verte az ellenfeleit és rátette kezét a fegyverére, amellyel őlt is” (33–34. p.). Codreanu testvérei is belekeveredtek a mozgalomba, többek között a többé-kevésbé prominens szerepeket töltve be. Említésre érdemes lánytestvéreinek aktivizmusa, Iridentát és Rea-Silvát éppen politikai aktivizmusuk miatt zárták ki a jászvásári egyetemről, szintén megjegyzendő Ion Moța szerepe is, aki Codreanu sógora, Iridenta férje, és aki a mozgalom egyik legfontosabb vezére volt, képes lévén arra, hogy az erdélyi nacionalista közönséget bevonzza. A Kapitány feleségét, Elena Ilinoiut, akiről nem sokat lehet tudni, úgy mutatja be a szerző, mint fanatikus nacionalistát, aki horogkeresztet hordott a nyakában, és az osztrák történésznek sikerül megragadnia a kettejük kapcsolatának néhány vonását, illetve ennek egy lehetséges kudarcát a harmincas évek vége felé.

Érdekes az a mód is, ahogyan Schmitt bemutatja a Légio keretében és főként a vezető körül alkalmazott szervezeti rendszert: a mozgalom tagjai koncentrikus körökbe strukturálódtak, annak függvényében, hogy milyen viszonyban voltak a Kapitánnyal, egyesek közelebb helyezkedtek el hozzá, mások ellenkezőleg, a legionárius rendszer perifériáján foglaltak helyet. Így megtudjuk, hogy a Kapitány nagymértékben mellőzte azon értelmiségiek többségét, akiknek a Legionárius Mozgalomhoz való kötődése vitatott volt, és akik nem igyekeztek bizonyítani írások és diskurzusok révén a román fasiszmissal és annak vezetőjével való rokonszenvüket, ezek nem tudtak bejutni annak intim köreibbe.

Codreanu karizmatikus magatartása fokozatosan fejlődött. Eredetileg a család és a közeli körében alakult ki, ez a kör magában foglalta a Mănăstirea Dealu-i katonai líceumbeli társait, a jászvásári egyetemi és az egyetemista kongresszusokról megismert kollégáit, majd kiterjedt az egész társadalomra, és meghaladta úgy a generációs, mint az osztályhatárokat. A Légio vezérének karizmája hatott a fiatalokra, az idősekre, a parasztságra, a munkásságra, az arisztokráciára, az egyetemi tanárookra, a tisztekre.

A Legionárius Mozgalmat mindig úgy mutatták be, mint olyan irányzatot, amely elsősorban az egyetemistákat és a parasztokat vonzza. Túl keveset beszéltek arról a tényről, hogy ennek vezetője ellenforradalmárként és sztrájk-ellenes munkás-agitátorként kezdte politikai karrierjét. A Kapitány viszonya a munkássággal végig szoros maradt, a Légió tagjai és szimpatizánsai között tudhatta a városi munkásréteg jelentős részét. Ez egyáltalán nem meglepő, tekintettel arra, hogy a mozgalom célkitűzései között szerepelt az ipar államosítása, a profit redisztribúciója, progresszív jövedelemadó bevezetése stb. – mindezek egy szociális állam kiépítésének sajátosságai voltak. Természetesen egy olyan szociális államról van szó, amely csak az *autentikus* románokat foglalta volna magában. A legionarizmus találkozott a kommunizmus eszméjével a nők társadalmi szerepét illetően is, Codreanu „nemzeti feminizmust” promovált, mintegy ellensúlyozásaként a nemzetközi feminizmusnak, míg a Légió, eltérően más európai fasizmusoktól, meglehetősen előkelő helyet kínált a nőknek. Átvették a klasszikus marxista szlogent is – „Világ proletárjai egyesüljetek!” –, átalakítva a következővé: „Egy vérből való munkások egyesüljete a nemzeti szakszervezetekbe!” (51. p.). Főként Codreanu szervezetének különböző elnevezések alatti választási részvételével, 1931 után, majd a harmincas évek második felében még hangsúlyosabban a legionárius retorika nacionalista, antiszemita, antikommunista frusztrációi egybefonódtak a szociális természetűekkel, pont a munkások bevonása érdekében. Egyébiránt Schmitt a Légió 1937-es választási sikerét ezzel a munkás közönség felé fordulással és a Munkás Hadtest Gheorghe Clime vezetése alatti 1936-os létrehozásával asszociálja.

Oliver Jens Schmitt könyve egyrészt Corneliu Zelea Codreanu fasiszta vezér életrajza, másrészt majdnem ugyanilyen mértékben a két világháború közötti Románia röntgenképe is. A román állam mint önkényállam jelenik meg, amely távol áll minden valóban demokratikus mintától. Úgy 1918 előtt, mint azután a „sajtószabadság” vagy a „szabad választások” – amelyeket áthatott a manipuláció, a hamisítás, a megfélemlítés, az erőszak – csak tartalom nélküli formák voltak. És ha a Codreanu család az első világháborúig abban a légkörben alakult és szocializálódott, „amelyet az állam és a társadalmi rendszer strukturális erőszakja és a huligánbandák nyilvános, fizikai erőszakos cselekedetei, valamint a paraszti zavargások, forrongások jellemeztek” (21. p.), az egyesülés után – azt követően, hogy Románia lakossága jelentős arányú, kb. 30%-nyi kisebbségi népeességgel egészült ki – a politikai klíma még inkább radikalizálódott. Egyfelől a hatóságok, politikai elítéltek és a Siguranța apparatusa, másfelől a többségi népesség jelentős szegmensei mindenféle ellenségmániákusok lettek – nagyobb mértékben a baloldal, kisebb mértékben a jobboldal, de főként a nemzeti kisebbségek képviselői közül kreáltak maguknak ellenségképet. A hatóságok valamely romániai kisebbségi csoport majdnem minden megnyilvánulását az állam egységére és integritására veszélyt jelen-

tő fenyegetésként fogták fel. A szélsőbal követeléseit szintén a nemzetállam ellen irányuló merényleteknek tűntek, miközben a szélsőjobb tolerálva volt, amíg a *románságot* erősítette. A belső politikai instabilitás és a nacionalista típusú radikalizmus hallgatólagos állami támogatásának háttérében bármely, az egyetemista vagy legionárius erőszakra való vita elkerülhetetlenül eltérelődött egy, az úgynevezett *nemzeti problémáról* szóló diskurzus irányába. Eből a nacionalista agitátorok pedig csakis jól, hősként, a nemzet megmentőiként kerülhettek ki. Codreanu 1925-ös felmentése – miután megölte Manciu rendőrfőnököt – csak egy az ezirányú bizonyítékok közül.

Következésképpen a Kapitány és mozgalma felerősítették a korábban már létező politikai erőszak légkörét. Sőt ők profitáltak, ahogyan Irina Livezeanu találóan megjegyzi „úgy az állammal való de facto szövetségükből, mint az azzal való elvi szembenállásukból”. Egyébként a két világháború közötti Románia politikai szereplőinek nagyrésze szövetséget kötött, vagy legalábbis azt a benyomást keltette, hogy hajlandó lenne megegyezésre jutni a Légióval a hatalomra jutásért (Iuliu Maniu, Al. Vaida Voievod). Még II. Károly király is támogatta első fázisban a Legionárius Mozgalmat, megpróbálva eszközként használni az általa kívánt irányban, majd 1938-ban hirtelen fordulatot vett, miután Codreanu elutasította a királyi diktatúra támogatását, és megpróbálta megsemmisíteni, elrendelve a Kapitány meggyilkolását is.

Így Corneliu Zelea Codreanu egy személyben volt a két világháború közötti román állam kedvezményezettje, illetve erőszakjának és önkényének áldozata. Amikor végül 1938 májusában tíz év kényszermunkára ítélték sokkal kevésbé jelentős vétségeikért, mint a politikai karriere első felében elkövetett vagy koordinált gyilkosságok, ez nem az igazságosság vagy a demokrácia nevében történt, hanem II. Károly király autoriter diktatúrájának konszolidálása érdekében. Ahogy Schmitt megjegyzi az 1938-as folyamatra vonatkozóan, „az ár, amelyet az államnak kellett fizetnie ezért a folyamatért, jelentős volt. A jogállam már törékeny maradványait épp a kormány rombolta le” (269. p.).

Az Oliver Jens Schmitt által írt életrajz nagyon jól dokumentált – a szerző szinte teljeskörűen felkutatta a levéltári forrásokat, felhasználva a Codreanu publikációiról szóló szövegelemzéseket is, majdnem egészében átnézte a legnagyobb részben román nyelven rendelkezésre álló bibliográfiát –, és előtérbe helyezi a már ismert információk mellett a Codreanu-életrajz nagyon sok, eddig ismeretlen elemét. Ilyen körülmények között a könyv bármilyen bemutatása csak minimális mértékben érinti annak tartalmát és lényegét. Néhány általános megjegyzés azonban nem kerülhető meg.

A munka fő erénye, hogy meghaladja a Jó-Rossz hagyományos paradigmáját, amelyhez mostanáig hozzászoktunk. A könyv nem azoknak szól, akik abban reménykednek, hogy megtalálják benne Codreanu és mozgalma ítéletét, megbélyegzését. Sokkal inkább az, aminek egy történeti életrajznak

lennie kell – egy aprólékos elemzés a személyiség életútjáról, alakulásának fázisairól és az őt befolyásoló tényezőkről, a Kapitány ideológiájáról, döntéseiről, tétovázásairól. Másrészt a könyv nemcsak Codreanu, az ember – szokásainak, gondolatainak, hiteinek, félelmeinek, kapcsolatainak – megértéséhez járul hozzá, hanem egy egész korszak megértéséhez és főként a két világháború közötti Románia megértéséhez.

Mivel majdhogynem novellisztikus vagy filmművészeti mintára van megalkotva, Codreanu életrajza egy politikai siker és kudarc meséjének is tekinthető. Eredetileg egy moldvai fiatal történetének tűnik, aki nem túl képzett és nem túl eredeti, de egzaltált, és aki kedvező családi, társadalmi, politikai kontextusnak örvendhetett, akinek sikerült majdnem két évtizeden keresztül mozgósítania a román társadalom szegmenseit és szerepet játszania az országos politikában, majd a mese szálainak összefonódásában előre haladva egyre inkább nyilvánvalóvá válik a személyiség kudarca, annak összes gyengeségével, a gondolatok és tettek közötti összhang hiányával, és végül a valós politikai rátermettség hiányával. Schmitt, aki érzelmileg bevonódik abba a történetbe, amelyre fényt derít, úgy tűnik egyes pillanatokban, mintha megvetné alanyát, mintha veszekedne, vagy épp ellenkezőleg, mintha együttérezne vele.

Corneliu Zelea Codreanu személyisége még mindig érzékeny téma Romániában. Az ország ezen korszakának teljes mellőzésétől, amely a kommunista rendszer első éveit jellemezte, a Ceaușescu-féle nacionalista-kommunista rendszer általi részleges ideológia-átvételen át – a gondolatok eredetének el nem ismerése mellett – egészen a radikalizmus, az antiszemitizmus és az erőszak eszméitől való „lemondásig”, amely 1989 után volt jellemző, amikor megkapta fő vonásnak, hogy egy olyan politikai kultúrában és kontextusban volt antikommunista, amely ezt az antikommunista paradigmát támogatta, Codreanu szerepe Románia történetében soha nem volt világosan értékelve, sem kulturális, sem történetírási kontextusban. Kétségtelen, hogy Oliver Jens Schmitt életrajza fontos lépés ebbe az irányba, de csak annyiban, amennyiben lefordítják román nyelvre és amennyiben egy tisztességes vitát fog elindítani, amelyből hiányzik a nacionalista pátoasz.

(Fordította: Sólyom Andrea)